

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НАУКОВО-ДОСЛІДНИХ УСТАНОВ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

RESPONSIBILITIES RESEARCH INSTITUTIONS FOR VIOLATION OF UKRAINIAN LEGISLATION

Манжула А.А.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри конституційного, адміністративного та господарського права
Кіровоградського інституту державного та муніципального управління
Класичного приватного університету*

У статті проведено аналіз наукових поглядів щодо визначення поняття «відповідальність». Акцентовано увагу на існуванні багатьох видів відповідальності за порушення законодавства науково-дослідними установами.

Ключові слова: науково-дослідна установа, відповідальність, види юридичної відповідальності.

В статье проведен анализ научных взглядов относительно определения понятия «ответственность». Акцентируется внимание на существовании многих видов ответственности за нарушение законодательства научно-исследовательскими учреждениями.

Ключевые слова: научно-исследовательское учреждение, ответственность, виды юридической ответственности.

The article analyzes the scientific views on the definition of the concept of "responsibility". The attention to the existence of many kinds of liability for violation of the law research institutions.

Key words: research institution, responsibility, types of legal liability.

Постановка проблеми. В умовах науково-технічної революції, коли значною мірою зростають масштаби та складність проблем, що вирішуються людьми, значно зростає необхідність в існуванні відповідальності за певну діяльність. Відповідальність відображає об'єктивний, конкретно-історичний характер відносин між особою, колективом і суспільством із точки зору свідомого здійснення взаємних вимог, що до них висуваються. В індивідуума відповідальність формується як результат зовнішніх вимог, які до нього висуває суспільство, клас, конкретний колектив. Сприйняті індивідом, вони стають внутрішньою основою мотивації його відповідальної поведінки, регулятором якої слугує совість. Формування особистості передбачає виховання в неї почуття відповідальності, яка й стає її властивістю. Зокрема, у радянській філософії відповідальність розглядалася в нерозривному зв'язку з дисципліною та організованістю. Цим вказувалося на необхідність звернення особливої уваги на розвиток і зміцнення дисципліни, усебічне підвищення самодіяльності та усвідомлення відповідальності [1, с. 453].

Стан дослідження. Деякі аспекти проблематики відповідальності були предметом наукових досліджень С.С. Алексєєва, Б.Т. Базилєва, О.М. Бандурки, С.М. Бра-туса, В.С. Венедіктова, І.О. Галагана, О.С. Йоффе, А.Т. Комзюка, В.М. Кудрявцева, В.В. Лазарєва, М.І. Мельника, О.М. Музичука, Г.О. Пономаренко, І.С. Самошенка, О.Ф. Скакун, В.В. Сташиса, М.С. Строговича, В.Я. Тація, М.Х. Фарукушина, М.І. Хавронюка, Р.О. Халфіної, Л.С. Явича та інших учених. Незважаючи на велику кількість розвідок, чимало питань залишилися невирішеними. Зокрема, потребує подальшого вивчення проблема відповідальності науково-дослідних установ за порушення чинного законодавства України.

Тому **метою статті** є дослідити види відповідальності, до яких може бути притягнуто науково-дослідні установи за порушення законодавства України.

Виклад основного матеріалу. Вважаємо за доцільне розпочати висвітлення проблеми відповідальності науково-дослідних установ зі з'ясування змісту терміна «відповідальність». Так, у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» під відповідальністю пропонують розуміти покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за

чийсь дії, вчинки, слова; серйозність, важливість справи, моменту тощо [2, с. 177]; відповідь, обов'язкову поруку під страхом відповіді, стягнення [2, с. 588–589].

Тобто з філологічної точки зору відповідальність є адекватною відповіддю на те, що зроблено. Інакше кажучи, вона являє собою обов'язок кожного отримувати належне з огляду на зміст, характер і наслідки скоєного. З точки зору соціології відповідальність є нічим іншим, як накладенням волі суспільства на вільну волю індивіда, спрямуванням його активності в певне русло, певні межі [3]. А.Ф. Плахотний визначає соціальну відповідальність як категорію, що виступає своєрідним мостом між вільним проявом соціальним суб'єктом свого права та обов'язком обирати найбільш оптимальний для себе варіант поведінки з урахуванням інтересів суспільства [5, с. 6–7].

У контексті нашого дослідження більше уваги варто приділити такому різновиду соціальної відповідальності, як юридична відповідальність. О.Ф. Скакун визначає юридичну відповідальність як передбачені законом вид і міру обов'язку правопорушника зазнавати примусового державно-владного позбавлення благ психологічного, організаційного та майнового характеру в правовідносинах, що виникають між ним і державою щодо факту правопорушення.

У правовій літературі зустрічаються такі трактування юридичної відповідальності: засіб державного впливу на поведінку суб'єктів, що в разі активного добровільного виконання обов'язку передбачає застосування заохочувальних засобів, а в разі скоєння правопорушення викликає охоронні правовідносини й можливість застосування засобів примусового характеру; усвідомлення суб'єктом права своїх дій у процесі реалізації наданих прав і покладених на нього обов'язків, вольове рішення діяти та власне сама поведінка, що відповідає вимогам закону; можливість зазнання певних обмежень у разі порушення норм права [6, с. 31].

У юридичній літературі як класичні види юридичної відповідальності за законодавством України прийнято визріняти такі види відповідальності:

- адміністративну;
- дисциплінарну;
- кримінальну;
- цивільну;

- конституційну;
- міжнародно-правову;
- фінансову [7, с. 608–613].

Науково-дослідні установи є юридичними особами різної організаційно-правової форми та форми власності. Їх спільною ознакою є спрямування їх діяльності – проведення науково-дослідних робіт заради отримання наукового результату. Однак ці установи, будучи суб'єктами права, можуть у своїй діяльності порушувати установлені норми функціонування тих чи інших суспільних інституцій. Причому якщо ці порушення посягають на встановлені нормами права порядки, то вони тягнуть за собою настання адекватної відповідальності. Насамперед варто визначити, які порушення може бути виявлено в діяльності науково-дослідних установ, відповідно, до яких видів відповідальності їх може бути притягнуто.

Найбільш розповсюдженим видом відповідальності у сфері діяльності науково-дослідних установ є відповідальність за порушення фінансового законодавства. Вона включає в себе як фінансову, так і інші види відповідальності (адміністративну, кримінальну, дисциплінарну тощо) у разі порушення фінансово-правових норм [8, с. 91].

Отже, фінансовій відповідальності притаманні відмінні ознаки, що дозволяють виділити її з-поміж інших видів юридичної відповідальності, а саме: а) фінансова відповідальність настає лише за порушення фінансово-правових норм, що встановлюють правила поведінки суб'єктів фінансових правовідносин, захищають фінансові інтереси держави; б) сутність фінансової відповідальності виявляється в застосуванні санкцій, якими на винного у вчиненні фінансового правопорушення покладається обов'язок відшкодувати заподіяну державі матеріальну шкоду, та покарання за вчинене правопорушення; в) фінансова відповідальність може реалізуватися паралельно з адміністративною, кримінальною й дисциплінарною; г) до суб'єктів, уповноважених державою застосовувати фінансові санкції, належать не лише органи виконавчої влади та суди, а й органи державного фінансового контролю; г) суб'єктами фінансової відповідальності є підприємства, установи, організації, фізичні особи, які є суб'єктами дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності; д) фінансові санкції можуть виражатися в конкретних сумах неправомірно отриманих доходів, прихованого податку або прихованого обов'язкового платежу, в інших матеріальних покараннях [9, с. 123–124].

Посадові особи науково-дослідної установи могли допустити скоєння фінансового правопорушення через свою некомпетентність або недбале ставлення до виконання службових та/або професійних обов'язків. У разі встановлення цих проявів до такої особи (зазначених осіб) можуть бути застосовані санкції дисциплінарного характеру у вигляді звільнення з роботи, накладення стягнення тощо.

Закон України «Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу» закріплює основні заходи, спрямовані на забезпечення ефективного використання державних коштів і майнового комплексу Національної академії наук України, галузевих академій наук щодо задоволення державних і суспільних потреб. У ст. 6 цього нормативно-правового акта зазначається, що особи, які порушують вимоги цього закону, підлягають кримінальній, адміністративній, дисциплінарній або цивільно-правовій відповідальності згідно із законом [10]. Тобто законодавець вказує, що залежно від характеру суспільної небезпеки й розмірів завданих збитків діяння посадових осіб науково-дослідних установ можуть підпадати під ознаки адміністративних правопорушень, злочинів, порушень цивільного законодавства. Відповідно, притягнення вказаних осіб до відповідальності здійснюється за загальними правилами, характерними для тієї чи іншої галузі права, що передбачає конкретний вид відпо-

відальності. Зокрема, існують особливості притягнення працівників науково-дослідних установ до дисциплінарної відповідальності. Мова йде про проведення атестації наукових працівників із метою визначення відповідності кваліфікації наукового працівника займаній посаді та прийняття рішення про необхідність застосування дисциплінарного стягнення [11].

Більш-менш чітке врегулювання отримала відповідальність науково-дослідних установ за порушення законодавства у сфері наукової й науково-технічної експертизи. Зокрема, ст. 35 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» надає вичерпний перелік правопорушень у сфері наукової та науково-технічної експертизи. До таких законодавець пропонує відносити невиконання вимог Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу» та умов договору щодо проведення наукової й науково-технічної експертизи; проведення наукової та науково-технічної експертизи всупереч її основному цільовому призначенню, визначеному в договорі на проведення експертизи; фальсифікацію висновків наукової й науково-технічної експертизи; прийняття рішень без проведення наукової та науково-технічної експертизи у випадках, коли законодавством встановлено, що проведення такої експертизи є обов'язковим; надання платних послуг у галузі наукової й науково-технічної експертизи підприємствами, установами, організаціями, тимчасовими експертними колективами, статутами яких така діяльність не передбачається; вчинення дій, що перешкоджають організації та проведенню наукової й науково-технічної експертизи, або незаконну відмову в наданні експертним установам, організаціям і тимчасовим експертним колективам необхідної інформації та матеріалів тощо [12].

У разі вчинення науково-дослідною установою вказаних порушень особи, винні в їх вчиненні, притягуються до дисциплінарної, цивільно-правової, адміністративної та кримінальної відповідальності згідно із законодавством України. Зокрема, до адміністративної відповідальності за порушення у сфері наукової й науково-технічної експертизи науково-дослідні установи можуть бути притягнуті до відповідальності за вчинення діянь, передбачених ст. 172-4 «Порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності», ст. 172-5 «Порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви)», ст. 172-7 «Порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів», ст. 172-8 «Незаконне використання інформації, що стала відома у зв'язку з виконанням службових повноважень» Кодексу України про адміністративні правопорушення [13] та іншими нормами. До кримінальної відповідальності за вказані порушення окремі працівники науково-дослідних установ можуть бути притягнуті в разі наявності в їх діяннях ознак злочинів, передбачених ст. 384 «Завідомо неправдиве показання», ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків», ст. 386 «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» Кримінального кодексу України [14]. Цивільна відповідальність науково-дослідних установ за порушення у сфері наукової й науково-технічної експертизи настає в разі недотримання ними договірних зобов'язань у частині виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських і технологічних робіт, а також порушення договору про надання послуг, передбачених главою 62 «Виконання науково-дослідних або дослідно-конструкторських та технологічних робіт» та ст. 906 «Відповідальність виконавця за порушення договору про надання послуг» Цивільного кодексу України [15]. Якщо ж у діях працівників науково-дослідної установи, пов'язаних із проведенням наукової й науково-технічної експертизи, вбачаються порушення трудової дисципліни, то до них можуть застосовуватися санкції, передбачені

дисциплінарною відповідальністю згідно з вимогами глави 10 «Трудова дисципліна» Кодексу законів про працю України [16].

Дисциплінарна відповідальність настає за вчинення дисциплінарного проступку – правопорушення, яке виявляється в невиконанні чи неналежному виконанні з вини працівника покладених на нього трудових обов'язків та недотриманні трудової відповідальності [17, с. 401–402]. Зокрема, якщо працівник науково-дослідної установи, відповідальний за дотриманням пожежної безпеки, санітарно-гігієнічних умов тощо, унаслідок неналежного виконання своїх обов'язків вчинив порушення в зазначених сферах функціонування науково-дослідних установ, то його за результатами перевірки має бути притягнуто до відповідальності шляхом накладення дисциплінарних стягнень: догани або звільнення.

Адміністративна відповідальність за порушення науково-дослідними установами норм законодавства про працю та охорону праці настає за вчинення діянь, передбачених ст. 41 «Порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці», ст. 41-2 «Порушення чи невиконання колективного договору, угоди», ст. 42 «Порушення санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм», ст. 95 «Порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки», ст. 175 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», ст. 188-4 «Невиконання законних вимог центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони праці», ст. 188-6 «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, або створення перешкод для діяльності цього органу», ст. 188-8 «Невиконання приписів та постанов посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про пожежну і техногенну безпеку», ст. 188-9 «Невиконання законних вимог посадових осіб центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері стандартизації, метрології та сертифікації», ст. 188-11 «Невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби» Кодексу України про адміністративно правопорушення [13] та іншими нормами.

Кримінальна ж відповідальність посадових осіб науково-дослідних установ настає за вчинення у визначеній сфері життєдіяльності кримінальних правопорушень, передбачених ст. 172 «Грубе порушення законодавства про працю», ст. 173 «Грубе порушення угоди про працю», ст. 175 «Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат», ст. 267 «Порушення правил поведіння з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами», ст. 267-1 «Порушення вимог режиму радіаційної безпеки», ст. 270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки», ст. 271 «Порушення вимог законодавства про охорону праці», ст. 274 «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки», ст. 325 «Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням», ст. 326 «Пору-

шення правил поведіння з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами» Кримінального кодексу України [14].

Більше того, Закон України «Про охорону праці» передбачає можливість накладення штрафних санкцій на юридичних і фізичних осіб, які відповідно до законодавства використовують найману працю, посадових осіб та працівників [18]. А Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» передбачає можливість накладення, окрім дисциплінарних, адміністративних, цивільно-правових і кримінальних санкцій, також фінансових санкцій за порушення санітарного законодавства [19]. Зокрема, згідно з положеннями ст. 46 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» до науково-дослідних установ, які порушили санітарне законодавство, застосовуються фінансові санкції [19].

Водночас якщо порушення з боку науково-дослідних установ призвели до заподіяння матеріальної шкоди, то можуть застосовуватися санкції матеріальної відповідальності. У юридичній науці матеріальна відповідальність ототожнюється із цивільною відповідальністю. Вона полягає в застосуванні до порушника заходів впливу заради забезпечення відшкодування останнім завданих збитків [16].

На особливу увагу заслуговує питання про можливість застосування до науково-дослідних установ заходів кримінально-правового характеру. Зокрема, мова йде не про кримінальну відповідальність посадових осіб науково-дослідних установ, а про самі науково-дослідні установи як юридичних осіб. Таким чином, законодавець зробив перші спроби реалізувати інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13.05.2014 р. № 1261-VII було внесено зміни до Кримінального кодексу України в частині визначення таких питань: підстав для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру; юридичних осіб, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру; підстав для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру; видів заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб; загальних правил застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру [14]. Відповідно, науково-дослідні установи можуть виступати суб'єктами застосування заходів кримінально-правового характеру. Єдиною умовою є вчинення за участю вказаних установ злочинів, зазначених у ст. 96-3 «Підстави для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру» Кримінального кодексу України [14].

Висновки. Таким чином, існує велика кількість підходів щодо визначення поняття відповідальності. Для науково-дослідних установ характерні всі види юридичної відповідальності, які притаманні майже всім сферам суспільних відносин. Однак варто зауважити, що головною проблемою в частині регулювання питання відповідальності науково-дослідних установ залишається низька їх нормативно-правова врегульованість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 576 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпін'я: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. Философский энциклопедический словарь. – М.: ИНФРА-М, 2012. – 576 с.
4. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.
5. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 2. – 1999. – 744 с.
6. Комзюк А.Т. Адміністративна відповідальність в Україні: [навч. посібник] / [А.Т. Комзюк, В.А. Гуменюк, Г.В. Джагунов та ін.] ; за заг. ред. А.Т. Комзюка. – 3-тє вид., доопрац. – Х.: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ, 2007. – 80 с.

7. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 1. – 1998. – 656 с.
8. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К. : Українська енциклопедія, 1998–2004. – Т. 6. – 2004. – 770 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради України РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
10. Про затвердження Статуту Національної академії педагогічних наук України : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.02.2014 р. № 51 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 17. – С. 16. – Ст. 520.
11. Про особливості правового режиму діяльності Національної академії наук України, галузевих академій наук та статусу їх майнового комплексу : Закон України від 07.02.2002 р. № 3065-III // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 30. – Ст. 205.
12. Про затвердження Положення про атестацію наукових працівників : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.08.1999 р. № 1475 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 33. – С. 115.
13. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
14. Фінансове право : [підручник] / [М.П. Кучерявенко, Д.О. Білінський, О.О. Дмитрик та ін.] ; за ред. М.П. Кучерявенка. – Х. : Право, 2013. – 400 с.
15. Фінансове право : [підручник] / відп. ред. О.П. Гетманець. – Х. : Еспада, 2008. – 416 с.
16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
17. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1971. – Додаток до № 50.
18. Про затвердження Положення про державний санітарно-епідеміологічний нагляд в Україні : Постанова Кабінету Міністрів України від 22.06.1999 р. № 1109 // Офіційний вісник України. – 1999. – № 25. – С. 127.
19. Про затвердження Інструкції про погодження з органами державного пожежного нагляду проектів національних стандартів, стандартів організацій, норм, правил, технічних умов, інших нормативно-технічних документів, що стосуються забезпечення пожежної безпеки, та підготовку відгуків щодо них : Наказ Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій від 02.09.2004 р. № 38 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 37. – С. 208. – Ст. 2479.